

Yrd. Doç. Dr. Muammer GÖÇMEN

Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi / Türkiye
Alıntı Kaynağı: Türkler, Cilt: 14 Sayfa: 665-67

A. Osmanlı Devleti'nde Yenileşme Hareketleriyle Jön Türklerin Gelişmesinde Basının Rolü ve Basında İlk Yasaklamalar

728'da İbrahim Müteferrika, matbaasını kurmadan önce,1 1492'de Katolik İspanyolların Endülüs'teki zulmünden Osmanlı padişahı II. Bayezid'in himmetiyle kurtulup İstanbul'a getirilen Yahudiler,1494 yılında İstanbul'da ilk matbaayı kurdular. Ladino ve İbrani dillerinin dışında Türkçe ve Arapça kitap basımı yasaklandı.2 Akabinde Selanik, İzmir ve Edirne gibi şehirlerde de Yahudiler, matbaalarını kurdular. İlk Ermeni matbaası da 1567'de tesis edildi. Cizvitlerin misyonerlik faaliyeti için kurdukları birkaç matbaa da 1703'te kapatıldı.3 1728'e kadar yazı faaliyetini, Devatçı denilen divitçi esnafının yerine getirdiğini görüyoruz. Bir yazma kitabı, hızlı bir şekilde istinsah eden bu esnaf mensuplarının matbaanın kuruluşuna kadar toplumda kitap yazma fonksiyonunu yerine getirdikleri açıktır.4 Tabiatıyla matbaanın Osmanlı Devleti'nin hizmetine girmesiyle basım işinin de hızlandığı aşikardır. Fakat İstanbul'da bulunan çeşitli basımevlerinde Tanzimat'a kadar basılan bütün kitapların adedi 436'yı geçmiyor. Kitap basmacılığında altın dönem II. Abdülhamid'le başlar. Hem baskı tekniğinde ve hem de baskı sayısında önemli gelişmeler vardır.5 Basılan kitap adedinin azlığı hakikaten şaşırtıcıdır. Bunu şöyle açıklayabiliriz: Matbaanın icadına önemli bir direniş gösteren yukarıda zikrettiğimiz divitçi ve hattat esnafının kitap yazma işinde matbaayı yer yer geçtiğini görüyoruz. Bu esnafın direnişi 19. yüzyılın başlarından itibaren kırılıyor. Matbaanın kuruluşundan önce Petervaradin'de 1716 yılında şehid düşen Sadriazam Damat Ali Paşa'nın müsadere edilen kütüphanesinin 4 cild tutan kataloğu da bu esnafın, matbaayı hiç aratmayacak oranda kitap çoğalttığını bize göstermektedir. İşte bu neviden saikler matbaanın Türkiye'ye gelişini epeyce geciktirmiştir.6

Padişah II. Mahmud, imparatorlukta ıslahat hareketlerine girişirken 1831 yılında, yaptığı düzenlemeleri anlatmak ve dışarıda propaganda gücünü artırmak için7 Türkçe ilk gazete olan Takvim-i Vekayi gazetesini çıkardı. Fransızca bir gazete olarak da Aleksandr Black'a Moniteur Ottoman'ı kurdurdu. İmparatorluk hududları içinde çıkan ilk Türkçe gazete, Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın 1828'de kurduğu Vekayi-i Mısriyye'dir. M. Ali Paşa hergün Avrupa gazetelerini tercüme ettiren bir paşadır. Buradan hareketle Osmanlı Devleti de haber kaynağını matbuata bağlamıştır.8 Takvim-i Vekayi ismini bizzat padişah II. Mahmud koydu. Başına da tarihçi, Üss-i Zafer adlı kitabın yazarı Esad Efendi getirildi. Haftada bir çıkan gazete 1878 yılına kadar 2119 sayı neşredildi. 1878'de kapatıldıktan sonra 1892'de yeniden çıktı, ömrü bir yıl sürdü ve tekrar bir jurnal üzerine kapatıldı.1 Eylül 1908'de yeniden yayın hayatına başlayan gazete 24 Kasım 1922'de 4609. sayı ile sona ermiştir. Bu gazete 1860'dan itibaren resmi ilanların yayınlandığı bir resmi gazete olmuştur.9 Takvim-i Vekayi'den sonra,1840 yılında, çıkardığı bir skandal yüzünden Reisülküttab Akif Paşa'nın azline sebep olan Miyop Çörçil, Ceride-i Havadis adlı gazeteyi bastı. Bunu ilk Türk gazetecisi sayılan Agah Efendi'nin

çıkardığı Tercüman-ı Ahval gazetesi izledi. Şinasi de bu gazetede yazıyordu. Osmanlı yenileşmesinin genç mimarlarından olan bu iki kişi Fransa'ya tahsil için gönderilen gruptandırlar.

O esnada Osmanlılarda gelişen bilim kavramına koşut olarak Münif Paşa 1860 yılında dönemin biricik dergisi olan Mecmua-ı Funun'u neşretti.10 Münif Paşa'nın Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye'sinin kıraathanesinde şu gazeteler 1864 yılında gözümüze çarpar:

“Takvim-i Vekayi, Ceride-i Askeriye, Ceride-i Havadis, Tercüman-ı Ahval, Tasvir-i Efkâr, Mecmua-i Fünun, Mecmua-i İber-i İntibah”.11

Şinasi, 28 Haziran 1862'de çıkardığı Tasvir-i Efkâr gazetesinin ilk nüshasında gazetelerin önemini şu şekilde açıklıyor:

“Bir hal-i medeniyette bulunan halk ise kendi menafiinin husulü hakkında ne suretle sarf-ı zihin eylediği, tercüman-ı efkârı olan gazetelerin lisanından belli olur. Bu mütalaaya mebni her bir memleket-i mütemeddine için elzem olan o türlü varakanın millet-i muazzama-yı Osmaniye meyanında peyda olmasına mukaddemleri sai ve muvaffak olduğum misullu teksir-i idadi emeliyle bu defa dahi ba-ruhsat-ı seniyye havadis ve maarife dair işbu “Tasvir-i Efkâr” gazetesinin tesisini teşebbüs eyledim”.12

Halkın fikrine tercuman olmak için kurulduğu, Şinasi tarafından beyan edilen Tasvir-i Efkâr gazetesi M. Fazıl Paşa'nın maddi yardımlarıyla yaşatılmış olup, Jean Pietri'nin Courier d'Orient gazetesiyle birlikte efkâr-ı serbestane yanlılarının toplandığı bir basın kuruluşuydu.13 Courier d'Orient'in dokunulmazlığı olduğu için Şinasi bazı yazılarını önce Courier'de çıkartıyor daha sonra yabancı bir gazeteden tercüme yazı olarak Tasvir'de basıyordu. Yeni Osmanlı hareketinin fikir babaları Şinasi. Namık Kemal de bu gazetede yazıp çizerek, Tanzimat ricaliyle mücadeleye tutuşmuşlardı.

Paris'te çıkan Journal des Debats gazetesi de Yeni Osmanlı fikrini haberleriyle destekliyordu. Namık Kemal İbret'te, Ali Suavi, Muhbir'de toplumu istibdat ve mutlakiyete karşı örgütleyen yazılar yazdılar. Hürriyet ve Vatan kavramını Türk halkına bu gazeteler öğretti. Kadınların tahsil ve yetişmelerine dair yapılan yeniliklerde, Tanzimat'tan sonra gelişen ve toplum hayatına yön veren gazetelerin yazarları etkin rol oynadı.14 Ali Raşit ve Filib Efendi'nin birlikte çıkardıkları Terakki gazetesinin eki olan ve Pazar günleri çıkan Muhadderat'ta Osmanlı kadınlarını, Batı kadınları ile karşılaştırarak geri kalma sebeplerini belirten ve eleştiren yazıları görüyoruz.15 Mardin, 19. ve 20. yüzyılda ideolojilerin geniş ölçüde yayılmasını yeni yayım araçlarıyla, yeni eğitim sistemlerine bağlar.16 19. yüzyıl Osmanlı hürriyet ideolojisinin en büyük aracı da gazete olmuştur. Yahya Kemal çocukluk anılarında “... babamın bazı zevatla içtimalarında Selanik gençlerinden bazılarının Paris'e firar ettiklerini ve bunlardan birinin Halil Efendizade Emin Bey olduğunu ve büyük, pek büyük, Namık Kemal gibi büyük bir adamın İstanbul'dan Paris'e kaçtığını, peşinden birçok gençleri sürüklediğini,

Avrupa'dan memlekete gizli gizli gazeteler girdiğini mübhem ve tahlil edemediğim bir sır olarak öğrenmişim” diyor.¹⁷

Tanzimat Devri'nde çıkmaya başlayan gazeteler yerli ve yabancı romanları sütunlarında tefrika etmeye başladılar.¹⁸ Türk dilinin sadeleşmesine Şinasi, Tasvir-i Efkar gazetesinde büyük hizmet etti. Bu gazete edebi ve siyasi fikirlerin münakaşa edildiği bir forum oldu. Şinasi'yle birlikte, kısıtlı bir aydın zümresine hitap eden basın millete açıldı. II. Abdülhamid Dönemi'ne kadar, basın yoluyla Osmanlı milleti arasındaki birliği sağlayacak ortak bir edebiyat lisanı oluşturuldu. Bu yıllarda Avrupa'nın iktisadi fikirlerini anlamak için gazetelerden epey yararlanmıştı. Takvim-i Vekayi'nin sütunlarında İngiliz gazetelerinden tercüme edilip basılan “Ticaret ve Es'ar (narh)” başlıklı iktisad konulu makaleler neşrediliyordu. Mehmed Şerif'in iktisatla ilgili makaleleri Tercüman-ı Ahval ve Mecmua-i Fünun'da görünür oldu. Bu neşredilen çoğu gazetede ekonomiyle ilgili yazılar yayınlandı. 1880'lerde İstanbul'da çıkan Mizan gazetesi, siyasi konuları işlemenin zorluğundan kurtulmak için iktisadi konulu yazılara yöneldi. Bu gazete kapitülasyonların kaldırılmasından, sanayinin ve zirai mekanizasyonun geliştirilmesinden bahsediyordu.¹⁹

B. Basında İlk Yasaklamalar

Türk Basını'nda ilk yasaklamalar 1858 Ceza Kanunu'nun 138. 139. ve 213. maddeleriyle getirildi. 1864 Matbuat Nizamnamesi'yle de bu sınırlamalar perçinleşir. Yeni gelişen hürriyetçi havayı dağıtmak için Sabrazam Ali Paşa 1867'de ünlü kararnamesini neşrettirir. Kararname asayiş ve düzenin temini ile devlet aleyhine zararlı neşriyatı önlemek için çıkarılmıştır. Geçici olarak çıktığı söylenen kararname 1909 yılına kadar yürürlükte kaldı. 11 Mayıs 1876'da Türk Basın Tarihi'ndeki ilk sansür uygulaması da başlamış oldu. Kararnamenin yayınından sonraki yıllarda Diyojen, İbret, Basiret v.b. gazeteler süreli veya süresiz kapatıldı.²⁰ II. Abdülhamid Kanun-ı Esasi'yi ilan ettiği zaman birkaç ay soluk alan basın, 93 Harbi diye bilinen 1876-1877 Osmanlı-Rus Savaşı'nın karanlık atmosferinde ülkenin birliği ve bütünlüğü için ilan edilen Örfi İdare Nizamnamesi'nin yürürlüğe girmesi üzerine 33 yıl sürecek bir sessizlik döneme girecektir. Ancak devletin izin verdiği ve beslediği gazeteler hayatini devam ettirecektir. 20 Eylül 1877'de çıkarılan iradenin 6. maddesinde ifade edilen “tahdiş-i ezhanı mucib (beyinleri bulandıran) neşriyatta bulunan gazeteleri derhal tatil etmeye ve her türlü cemiyeti de menetmeye (hükümet) mezundur” ibaresiyle²¹ gazete kapatma işi kurumlaşmıştır.²² Sansürün bütün ağırlığıyla işlediği bu dönemde yalnız yerli basın değil yabancı basının bile kontrolü yoluna gidilmiştir. Bu türlü zararlı yayınlar “evrak-ı muzırır” diye tabir ediliyordu. Zararlı yayın diye telakki edilen gazeteler özenle takip ediliyordu. Bulgaristan, Mısır, Romanya gibi yerlere gönderilenlerden huylanılıyor, cebir veya bir memuriyet teklifiyle yurda çağrılıyordu.²³ Dışarıdan gelen kitap ithalatı da oldukça kontrol altındaydı. Siyasi mülteciler tarafından Türkçe, Bulgarca, Arnavutça olarak, Avrupa, Rusya ve Mısır'da basılan kitapların ülkeye girmesi için gümrüklerde yoğun önlemler alınmıştır.²⁴ Trenlerde yapılan muayenelerde dışarıdan getirilen kamusların Türkiye maddeleri yırtılıp alınıyor, paket olarak kullanılan ecnebi gazeteler bile sansürün hışmına uğrayıp müsadere ediliyordu.²⁵ Yakalanan kitaplar Çemberlitaş Hamamı'nın külhanında yakılıp kül ediliyordu.²⁶ Kitapları basan

matbaalarda daha rahat arama yapılabilmesi için, bu binalarda kaçıışı kolaylaştıracak ikinci bir çıkış kapısının olmaması zorunlu tutuluyordu. Bütün bu engellere rağmen 19. yüzyılın sonlarında basın hayatının zenginliği de gerçektir.²⁷ İstanbul'da çıkan İstikbal ve Vakit gazeteleri o dönemde çıkarılan basın yasaklamaları yüzünden kapatıldı. "Avrupa'daki Osmanlı Sefirlerinin özellikle Paris Sefiri'nin işi gücü o memleketlerdeki neşriyatın kaffesini müvesvis Abdülhamid'le Kamarillasına haber vermek idi. Bu vazifeyi hakkıyla ifa ediyorlardı. Bu suretle Abdülhamid herşeyden haberdar olurdu. Kendisi veya idaresi hakkında hiçbir fıkra neşrolunmazdı. Ki derhal telgrafla haber verilmesin. O halde bu fıkrayı yazan gazete, Osmanlı hududuna vürudunda tevkif ve müsadere ve kitapçılarda bu nüshaların fûruhtunu (satılmasını) şediden men'ederlerdi.²⁸"

Osmanlı resmi makamlarına göre erbab-ı fesad veya eşhas-ı muzırır diye nitelendiren Jön Türklerin fikirlerini yayabildikleri tek kaynak ise gazeteler olmuştur. 1890 yılından sonra sayıları iyice artan Avrupa firarileri gittikleri Londra, Paris, Cenevre, Brüksel, Berlin gibi merkezlerde yayın faaliyetlerine başlayarak, padişah aleyhine neşriyata devam ediyorlardı.

Bu yayınlar sadece Jön Türklerin yayınlarıyla sınırlı değildi. Artık parçalanma sürecine girmiş olan Osmanlı Devleti'nin başını ağrıtan Girid, Makedonya, Mısır, Bosna-Hersek sorunları ile imparatorluk dahilindeki azınlıkların durumu ve Ermeni ihtilal hareketleriyle ilgili kimi haksız, mesnedsiz ve insaftan yoksun yayınlar da özenle takip ediliyordu. Hariciye Nezareti'ne 4 Haziran 1896 tarihiyle Londra Sefareti'nden çekilen 471 nolu şu telgraf oldukça manidardır.

"Times gazetesi Girid ceziresinde idare-i örfiye ilan olduğunu ve Yunanistan'da hiddet ve iğbiranın (gücenme, alınma) gittikçe tezayüd etmekte olduğunu mübeyyin Atina'dan alınan bir telgrafname ile Ermeni ve Girid işlerine dair hakk-ı hümayun-ı cenab-ı mülukanede küstahane bir fıkrayı havi Viyana'dan mevrud hasmane bir telgrafnameyi ve Girid'te kıtal vukua geldiği takdirde Avrupa devletlerinin kendi aleyhinde akd-i itifak edecekleri Rusya tarafından hükümet-i seniyyeye bildirildiğini müşir (haber veren) Dersaadet'ten gönderilen bir mektubu derceylemiştir. Gazetelerin Dersaadet'ten alıp derceyledikleri bir Router telgrafnamesinde Girid bilad ve kasabasında emn-ü asayiş idiğü beyan olunuyor. Daily News gazetesi Almanya hükümetinin Giridlilere esliha irsal ettiğini yazıyor. Tekzibnamemize rağmen Daily Chronicle gazetesi Çiyolbek'te (?) çıkarılan gözlerin bir ipliğe dizilmiş olduğu rivayetini te'yid etmekte ve maktulinden biri olmak üzere Sarkis Ağa namındaki bir Ermeniye zikrelemektedir.²⁹"

Yukarıda ifade edilen İngiliz gazetelerinde Ermeni gözlerinin çıkarılıp ipliğe dizildiği gibi saçma haberlerden, önce İngiltere'deki Osmanlı Sefiri Anthopoulos Paşa haberdar olup Osmanlı Hariciye'sini uyarıyordu. Devlet de bunun üzerine yetkililer nezdinde teşşebüste bulunuyordu. İlk yapılan şey, zikredilen haberi yalanlamak için konunun geçtiği yerdeki Osmanlı elçiliği uyarılıyordu. Bir arşiv belgesinde bu durum şöyle izah edilmektedir.

“İngiltere evrak-ı havadisinden bazılarının neşriyatı bedhahane ve melnaneleri hakkında Londra Sefaret-i seniyyesinden alınan iki kıta telgrafname tercümesinin leffiyle icabatının icra ve neşriyat-ı melunanenin red ve tekzibi Sefaret-i müşarunileyhaya tavsiye ve inba kılındığı...30.”

Belçika, İsvçre ve Alman matbuatını takip işiyle de Paris Sefiri Münir Paşa görevliydi. Paris'teki görevinin dışında³¹ Bern ve Brüksel'e de orta elçi sıfatıyla bakan Salih Münir Paşa buralardaki gazete yayınına resmi kanallardan yalanlarken, ayrıca satın alınacak gazete ve yazarları için de İstanbul'dan hatırı sayılır tahsisatlar kopartıyordu.³² Bunları yaparken gönderilen bazı paraları da Salih Münir Paşa'nın cebine attığı rivayet edilmektedir. Bu ayrı bir araştırma konusu olup yine mevzumuzda dönelim. Eğer bütün bu alınan tedbirlere rağmen Avrupa matbuatı ısrarla menafi-i hükümet aleyhine yayınlara devam ederse sık sık karşılaştığımız men-i idhal (yurda girişinin yasaklanması) kararları ortaya çıkıyordu. Takip edilen ecnebi matbuat içerisinde bu kararlardan ayrı tutulan gazete hemen hemen yok gibiydi. Alınan yasaklar sadece siyasi haberleri içeren gazeteler değil edebiyat, bilim ve teknikle, modadan bahseden gazeteleri de içine almıştır. Bu yönde çıkan şu irade oldukça manidardır.

“Siyasi evraktan başka fenni, edebi ve modaya ait resimli gazeteye varıncaya kadar bütün Yunan matbuatının men-i ithali hakkında sekiz yıl önce alınan kararın teyidi üzerine bu kararın tadili hakkında Yunan Sefareti'nce vuku' bulan talebe mebni zikredilen kararın muzır neşriyatta bulunmayan matbuat için kaldırıldığı...”³³

Osmanlı yönetiminin, gazetelerin yayınlarının dikkatle takip edip, ilgili devletler ve kişiler nezdinde yapılan girişimlerden çıkan iyi neticelere sevindiğini aşağıdaki belgede açıkça görebiliriz.

“Paris'te neşrolunan Illustration nam gazetenin neşriyat-ı bedhahanede bulunmasına mebni memalik-i şahaneye men-i idhal ve bu memnuiyyetin mezkur gazetenin tadil-i lisan ile neşriyat-ı bedhahanede bulunmayacağına dair sahibi tarafından takriren ita-yı teminat oluncaya kadar idame ve ikbası ve Almanya ve Avusturya'da neşriyatı muzırrada bulunan bazı gazeteler hakkında bu suretle muamele olunarak hüsn-i tesiri görülmüş olduğundan badezin bu gibi gazeteler hakkında buraca dahi bu yolda muamele ifası hususunun usul ittihazı mukteza-yı emr u ferman-ı hümayun hazreti hilafetpenahiden bulunmuş olmakla ol babta emr u ferman hazret-i veliyyü'l-emrindir. Fi, 18 N 131134.”

Serkatib-i Hazret-i Şehriyari TAHSİN

Yaptığımız araştırmalarda dikkatimizi çeken diğer bir husus da devlet aleyhinde yayın yapan veya yapılması muhtemel olan kişi ve kurumlara gerekli para desteği sağlanmasıdır. Hatta bu iş öyle aziya almıştı ki sırf para sızdırmak için şantaj kokan risaleler yazılmakta, eğer belli bir para gelirse neşriyatta bulunulmayacağı ifade edilmekteydi. Necib Melhame tarafından Tunus'ta neşrolunan El-Basire adlı gazeteye, faydalı yayınlar yaptığı için Mısır gazetelerine yapılan yardımlar gibi kafi miktarda tahsisat bağlanırken³⁵ daha sonra giriştiği kimi hayırsız teşebbüslerinden dolayı kendisine verilen 4.000 kuruşluk tahsisat kesilmiştir.³⁶ Bu zatın gözden düşmesine de Matin ve Goluou

JÖN TÜRK BASINI

gazetelerinde yakında neşredileceği ilan edilen Les Miaux de L'Empire Ottoman et Leur Remieble (Osmanlı İmparatorluğu'nun Hastalıkları ve Çareleri) adında Fransızca ve Arapça bir risalenin neden olduğunu görüyoruz.³⁷ Fakat bu gazeteci satın alma işleminin II. Abdülhamid'den önce de var olduğu bilinmektedir. Mısır Hıdivi İsmail Paşa'nın 1865-1875 yılları arasında İstanbul basını ile o dönemin medya merkezleri olan Londra ve Paris basınına yüzbinlerce altın dağıttığı görülmüştür.³⁸

Bir de alınan tedbirlerden biri de; ister hakkında men-i ithal kararı çıkan ecnebi matbuat olsun, isterse zararlı Jön Türk yayınlarının olsun, yabancı postahaneler marifetiyle Osmanlı topraklarına girdiğini görüyoruz. Bu postahanelerin buldukları yerlerde her ne kadar inzibatı tedbir alınırsa alınsın bu tür yayınların girişlerine engel olunamamıştır. Osmanlı hükümeti ise 11 Za 1317 tarihlerinde çıkan iradeye göre "Memalik-i şahanede bulunan Ecnebi postalarının mazarrat ve mehaziri zaten musaddak ve müselleme ve varestekaydı rakam olduğuna binaen bu baktaki karar üzerine iktiza eden muamelenin bir an evvel ifasıyla ecnebi postalarının sürat-ı ilgasi esbabının istihsali" beyanı üzerine³⁹ ecnebi postaların faaliyetlerine son verilmiştir. Ayrıca sağda solda dağıtılan ve satılan bu gibi zararlı neşriyatın önüne geçmek için müfettiş ve hafiye istihdamı gibi tedbirler alınması da dikkatimizi çeker.⁴⁰

Lakin bu alınan kararlardan İstanbul'da yaşayan yabancı uyruklu kişilerin rahatsız olduğunu görüyoruz. Babiali tarafından hangi İngiliz gazetelerinin yurda giremeyeceğine dair verilen şifahi emirler (Notes Verbales), İngiliz Posthanesi vasıtasıyla elçiliğe bildiriyor ve ileride iki devlet arasında bir sıkıntının çıkmamasına gayret ediyordu. Fakat İngilizler, Osmanlı devletinin bu uygulamasından, gazete alan İngiliz vatandaşlarının sık sık değişen yasaklama kararlarıyla sıkıntıya düştüklerini ifade etmektedirler. İngiliz matbuatına konulan sürekli yasaklamadan sonra kendilerine gazete dağıtılacak İngiliz uyrukların isimlerini içeren bir imtiyaz listesinin hazırlanıp ona göre dağıtım yapıldığı görülür.⁴¹ İmtiyaz listesinde ismi olmayan İngiliz yurttaşlarına da bu gazetelerin ulaşmaması için azami gayret gösterildiği görülmektedir.

İstanbul'daki İngiliz Postanesi Müdürü M. Leversham'ın 24 Mart 1900 tarihli raporunda, ayrıca İngiltere'de basılıp, Osmanlı İmparatorluğu'na girişi ila-nihaye yasaklanmış gazete vs. yayınların bir listesi verilmiştir. Bu listede o döneme göre 11 yıldır yasak olan gazetelere de rastlamaktayız. Bu liste şu şekilde tanzim edilmiştir.⁴²

Mabeyin'in (Yıldız Sarayı Başkitabet Dairesi) yaklaşık 600 kadar günlük gazete ve dergiyi takip ettiğini görüyoruz. Bu rakamlar yalnız Avrupa'da çıkan matbuat için geçerlidir. Bu rakama Mısır ve Kuzey Afrika'da basılan gazeteler dahil değildir. Verilen rakamların büyüklüğünü Abdülhamid'in tecessüsü ve evhamıyla açıklamak mümkün değildir. Bu durum belki şu nedenle açıklanabilir: Dünyaya düzen getirme açısından büyük zaafa uğrayan Osmanlı Devleti, inisiyatifi tamamen elinden kaçırmamak için diplomasinin inceliklerini ve kamuoyunu oluşturan basına dört elle sarılmıştır. Tabii bunun faturası da pahalı olmuştur. Devletin lehinde yayın yapacağını vaat edip daha sonra bundan vazgeçen gazetelerin ödenekleri de hemen kesilmiştir.⁴³

Burada ayrıca Avrupa matbuatının, bürokratik olarak takibi de şöyle yapılır: Avrupa ülkelerindeki Osmanlı sefirleri tarafından Hariciye Nezareti'ne kararın verilmesi için gönderilen gazeteler, Matbuat-ı Hariciye Kalemî'nde bulunan tercümanlar tarafından Türkçeye çevriliyordu. Hariciye Nezareti'nden önce Maarif Nezareti'ne bağlı olan bu kalem Rumi 1295 (1878) yılında Dahiliye Nezareti'ne bağlanmıştır.⁴⁴ Harici matbuatla ilgili politikalar bu kalemce takip edilip, daha yakından gazetelerin izlenmesi için Avrupa gazetelerine abone olunmaktaydı. Bu konudaki bir iradede bu konu şöyle belirtilmiştir:

“Matbuat-ı Ecnebiyye İdaresi'nin abone olduğu Avrupa gazetelerinin müddeti hitam bulan abonmanlarının tecdit edilmesi şerefsudur buyurulan irade-i seniyye-i cenab-ı padişahı icab-ı alisinden olmakla ol babta emr u ferman...”⁴⁵

Matbuat-ı Hariciye Kalemî'nin en önemli çevirmenlerinden birisi de Yasef Efendi'dir. Bizzat padişaha sunulacak gazete ve risaleler ise Mabeynci Emin Bey tarafından tercüme edilirdi. Emin Bey Fransızcadan Türkçeye çabuk ve kolay tercümede oldukça mahirdi.⁴⁶ Devletin ecnebi matbuatına bakış açısını daha somut biçimde ortaya koyabilmek için, men-i ithal kararlarını inceleyerek yasaklamanın usûl ve esaslarını ortaya koymak gerekir.

C. Osmanlı Devletinin Egemenlik Alanı Dışında Çıkan Jön Türk Basını

Yurt içinde yayınlanma imkanı bulamayan basın, yurt dışında Paris, Londra ve Cenevre gibi merkezlerde ortaya çıktı. Muhbir, Hürriyet İttihad, İnkılap ve Ulum gazeteleri buralarda yayın hayatına devam etti. Tabiatıyla başlığımıza aldığımız gibi Osmanlı'nın egemenlik alanı dışında kaldıkları için daha serbest bir yayın faaliyeti sürdürdüler. 1867'de Londra'da çıkmaya başlayan Muhbir gazetesiyle birlikte Türkiye dışı Türk gazeteciliğinin⁴⁷ başladığı aşıkardır. Bu gazeteler daha çok Avrupa, Mısır, Kuzey Afrika ülkeleriyle, nadir olmak üzere Amerika'da görülür.⁴⁸ Mısır her ne kadar Osmanlı Devleti'ne bağlı görünse de bu şekli bir bağlantı halindedir. Mısır'da Osmanlı Fevkalade Komiseri bulunmasına rağmen Hıdiv yönetimi üzerinde etkisi 1880'den sonra kalmamıştır. Zaten Jön Türk firarlarında da Mısır'ın önemli bir merkez haline gelmesi de bunun en büyük işaretidir. Bugünkü Balkan ülkelerinde de Jön Türk gazeteleri çıkarılmıştır. Bulgaristan, Romanya, Kosova, Üsküp ve Bosna-Hersek'te çok az olmakla birlikte kimi Jön Türk gazeteleri çıkmıştır.

Arşiv belgelerinde Tunus matbuatına ait gösterilen ve sonra Sultan II. Abdülhamid'in gözde adamlarından biri olacak olan Necip Melhame'nin Tunus'ta çıkardığı El-Basira gazetesinin önceleri tahsisatlı bir gazete iken, Necip Melhame'nin yazdığı Les Miaux de L'Empire Ottoman et Leur Remieble (Osmanlı İmparatorluğu'nun Hastalıkları ve Çaresi) adlı Arapça-Fransızca bir risale yüzünden gözden düşmesi üzerine⁴⁹ gazetesi El-Basira da muzır neşriyat arasına konulmuştur. Bu ahval üzerine Jön Türk yayınlarında bu gazeteden bahsedildiği görülmektedir. Anılan gazetenin yayın politikasıyla Jön Türkler arasında anılması zaten mümkün değildir. Fakat diğer gazetelerin ondan bahsetmesi üzerine Jön Türk gazeteleri içine bu gazeteyi anmak kanımca doğrudur. Kesin sayısı belli olmamakla birlikte bazı kaynaklarda 153 adet⁵⁰ gösterilen bu gazetelerin bir kısmının Jön Türk yayını

JÖN TÜRK BASINI

olmayacağı iddiaları vardır. Mesela, I. Meşrutiyet öncesi Yeni Osmanlılarca çıkarılan Hürriyet, Muhbir, İnkılab, Ulum gibi gazetelerin Jön Türk neşriyatı olmayıp Yeni Osmanlıların politik düşüncelerini yansıttığı ifade edilirse de⁵¹ bu gazeteler genel yekun içinde önemli bir sayı tutmaz.

İlk defa Paul Fesch tarafından kullanılan⁵² Jön Türk Basını kavramını, Avram Galanti ve onu takiben Selim Nuzhet Gerçek' te görüyoruz. İsmi andığımız yazarların da Yeni Osmanlılarca çıkarılan gazeteleri Jön Türk neşriyatı arasında saymadıklarını görüyoruz. Üzerinde durulacak bir diğer konu da, Osmanlının son devirlerinde yönetimi devirmek isteyen siyasi muhalefet hareketini temsil eden Jön Türklerin içinde çeşitli etnik gruptan, din ve mezhepten insanlar vardı.

Bu insanların kendi etnik ve dini menfaatleri için çıkardıkları gazetelerin Jön Türk neşriyatı arasında sayılmayacağı ve bunların ayrılıkçı hareketleri temsil ettikleri ifade edilmektedir. Ermeni Taşnak Komitesi'nce çıkarılan Truşak gazetesiyle, L'Hellenisme, Cüheyne (Kahire'de çıkarılan Arapça dergi), Türk Suriye Komitesi'nce Halil Ganem ve Emir Arslan tarafından 1895'te Paris'te çıkarılan Keşfün-Nikab gibi dergiler Jön Türk basını olarak mütalaa edilmez.⁵³ Jön Türk Basını hakkında iyi bir derleme yapmış olan Dünder Akünal'ın bulduğu 153 sayısına Akünal'da olmayıp, Galanti'nin listesine dahil ettiği 4 gazeteyi de katarsak sayı 157 olur. Bizim yaptığımız araştırmalar sonucunda Tunus'ta çıkartılan El-Basira ve Palermo'da Kenan adında birinin neşrettiği⁵⁴ Terceme adlı gazeteyi ilave edersek toplam sayı 159 olur. Bu sayılarda tam bir ittifak yoktur. Jeltyakov bu sayıyı 120 adet verirken,⁵⁵ Erdal Yavuz'da bu rakam 78'de kalmaktadır.⁵⁶ Sonuç olarak, toplam 159 gazeteden Yeni Osmanlıların çıkardığı 5 gazete ile Cüheyne ve Keşfün-Nikab gazetelerini çıkarırsak geriye 152 gazete kalır. İlerde yapılacak araştırmalarda bu sayının artacağı aşikardır. Bu 152 gazetenin çoğunun ömrü az olmuştur. Meşveret, Osmanlı, Şura-yı Umme, Kanun-i Esasi, Mizan, İctihad gibi gazeteler uzun ömürlü olmuşlardır. Büyük bir kısmı birkaç sayı çıkıp kapanmıştır. Bunların böyle çok kısa süreli çıkmasının önemli bir amili de; bu işi samimi olarak yapanların yanında sırf para sızdırmak için bir veya iki sayı çıkarıp gazetesini kapatanlara da rastlanmaktadır. Bununla ilgili şu belgeyi buraya alıyorum:

"Hükümet-i seniye aleyhinde gazete neşretmek üzere İsviçre'ye gideceği istihbar olunan Mösyö Rapoyor⁵⁷ hakkında icra-yı tahkikat olunarak mumaileyhin gelecek Salı yahut Çarşamba günü Paris'e ve sonra da Viyana'ya gideceği anlaşıldığı ve sebab-i azimeti ticarete muteallik bir işe atfolunur ise de kendisi dolandırıcılık ve ahlaksızlık ile şöhret-şiar olmasına ve buraca bazı ecnebi gazeteler muhbirleri ve saire ile münasebet ve ünsiyeti bulunmasına nazaran öyle bir gazete çıkarmak azminde bulunması ihtimalden baid olmadığı Zabtiye Nezareti'nin arz ve işarından malum-ı ali olmuş ve mumaileyhin erbab-ı ağraz ve mekasid tarafından böyle bir şeye alet edilmemesi için burada işgal edilmesi.⁵⁸

Serkatib SÜREYYA

Bu örnekte de olduğu gibi kimin çıkarı için gazete çıkardığı, kimin de siyasi düşüncelerini yaymak için basın faaliyetinde bulunduğunu tespit etmek zordur. Sırf siyasi kanaatlerinden gazete

JÖN TÜRK BASINI

neşreden Jön Türklerin bile bazı ufak tefek çıkarlar karşısında gazetelerini kapattıklarını görünce, gazete çıkarma eyleminin pamuk ipliğine bağlı olduğu ortaya çıkmaktadır. Şantaj kokan neşriyat faaliyetinin gazete neşriyle sınırlı kalmayıp düzmece kitaplar yazarak tehditle para koparıldığını da görürüz. Bu neviden kitapların basıldığı yerlerde bile takibata alındığını ayrıca görmekteyiz.⁵⁹

İster menfaat amacıyla olsun ister devleti kurtarmak adına teşekkül ettirilen 155 gazeteden koleksiyonu tam veya tama yakın gazete bulmak neredeyse imkansız gibidir. Bundan sonra basın tarihi çalışmak isteyen araştırmacıların ana hedeflerinden biri de bu eksik kolleksiyonu tamamlamak olmalıdır. Bu işler yapılırken derlemelere girmeyen gazetelerin çıkacağına da inancımız tamdır.

D. Jön Türklere Ait Gazeteler

1895 yılında yayın hayatına atılan Le Jeune Turquie adlı gazetenin daha birinci sayısından itibaren yurda girişinin yasaklandığını arşivlerde tespit ettik.⁶⁰ Diğer gazetelerde tabiatıyla aynı akıbete uğradılar. Buna rağmen bu gazetelerin, büyük bir heyecanla okunup, dağıtımı gerçekleştirildi. Harbiye ve Mülkiye Mektebi'nde gizli gizli elden ele gezip "hırs-ı canla" okunan gazeteler⁶¹ bütün engelleme ve takibata karşın yurda rahatlıkla giriyordu.

Sıra No	Gazetenin Adı	Naşirin Adı	Çıktığı Yer	Dili
01	Abdülhamid	Ali Fuad	Londra	Türkçe
02	Ahali	Ali Fehmi/M. Sabri Kardeşler	Filibe	Türkçe
03	Akbaba	Ahmed Tevfik	Lefkoşa	Türkçe
04	Anadolu	Adanalı Süleyman Vahid	Kahire	Türkçe
05	Arnavutluk	Derviş Hima/Drita Cemiyeti	Roma/Cenevre	Türkçe/Arnavutça
06	Balkan	Mustafa Ragıb	Ruşçuk	Türkçe

JÖN TÜRK BASINI

07	Balkan	Ahmed Zeki/Ethem Ruhi	Balkan	Filibe	Türkçe
08	Basiretü'ş-Sark	Ahmed Reşid	Kahire		Türkçe
09	Beberuhi	Ali Fahri	Cenevre		Türkçe
10	Bedraka-i Selamet	Hilmi	Filibe		Türkçe
11	Le Croissant	Halil Ganem	Paris		Fransızca
12	Le Courier Des Balkans	-	Sofya		Fransızca
13	Curcuna	M.Ali Hafi Cihanzade	Kahire		Türkçe
14	Cüret Hilmi Hakkı	Paris/Cenevre			Türkçe
15	Davul (Daoul)	Ali Nuri	-		Fransızca
16	Dikkat	Menizade Yusuf Ali Bey		Sofya	Türkçe
17	Dobruca	-	Köstence		Türkçe/Romence
18	Dobruca	Kırımizade Ali Rıza	Köstence		Türkçe/Romence
19	Doğrusöz	Ahmet Kemal Akünal	Kahire		Türkçe
20	Doğruyol	Ubeydullah Efendi		Filibe	Türkçe
21	Chicago Sergisi	Ubeydullah Efendi	Kahire		Türkçe
22	Doğruyol	Ubeydullah Efendi	Kahire		Türkçe
23	Doğruyol	Ebülmukbil Kemal Bey	Köstence		Türkçe
24	Dolap	Abdulhalim Memduh	Folkestone		Türkçe
25	Efkar-ı Umumiye	Mustafa Ragıb	Ruscuk		Türkçe/Bulgarca
26	El-Basira	Necib Melhame	Tunus		Arapça
27	El-Eyyam	-	Londra/New York		Arapça
28	El-Katib	-	Kahire		Arapça
29	Emel Moralı	Hasan Fehmi	Kahire		Türkçe
30	Emel Müstecib	Hacı Fazıl Bey	Köstence		Türkçe/Arapça

JÖN TÜRK BASINI

- 31 Emniyet Emin Tefvik/Selanikli Hilmi Filibe Türkçe
- 32 Enin-i Mazlum Ahrar-ı Osmaniye adına Kahire Türkçe
- 33 Es-Sadaka - - Arapça
- 34 Ezan Tunalı Hilmi Cenevre Türkçe
- 35 El-Farik Ali Ulvi Kahire Arapça
- 36 Feryad Hocasade Osman Enveri Lefkoşa Türkçe
- 37 Feryad Mustafa Ragıb Sofya Türkçe/Bulgarca
- 38 Feryad Ahmet Tefvik Kahire Türkçe
- 39 Frei Osmanische Post - Viyana Almanca
- 40 Gayret Hocasade Ali Rıza Paşa Filibe Türkçe
- 41 Gencine-i Hayal Hilmi Hakkı Paris Türkçe
- 42 Girit Tunalı Hilmi Cenevre Türkçe
- 43 Hak Bahriye Yüzbaşısı Rıza Kahire Türkçe
- 44 Hakayık-i Şark Ahmet Kemal Akunal Kahire Türkçe/ Fransızca
- Arapça/İngilizce
- 45 Hakikat Tarsusizade Münif Cenevre Türkçe
46. Hakk-ı Sarih Salih Cemal Kahire Türkçe
- 47 Hamidiye Selim Faris (Ahmed Civanpir) Londra Türkçe
- 48 Hamiyet Hocasade A. Rıza Paşa Filibe Türkçe
- 49 Hareket İbrahim Temo Bükreş Türkçe
- 50 Hak Söz Mehmed Niyazi Silistre Türkçe
- 51 Hatıra Ethem Ruhi Balkan Trablusgard Türkçe
- 52 Havatır Hoca Kadri Kahire Türkçe/Arapça
- 53 Hayalİsmail ŞefikParis Türkçe

JÖN TÜRK BASINI

- 54 HayalAli Şefkati Londra Türkçe
- 55 Hilafet Pircivan Efendi Londra Türkçe/Arapça
- 56 Hilal Pehlivanoğlu Ahmed Filibe Türkçe
- 57 Hilal Halil Ganem Paris Türkçe
- 58 Hizmet Tefvik Nevzat/Emrullah Efendi Cenevra Türkçe
- 59 Hürriyet Selim Faris Londra Türkçe
- 60 Islah Ahmet Zeki Bey Ruscuk Türkçe
- 61 Jslahat - Pire Türkçe
- 62 İcma-yı Ümmet Ahmet Kemal Akünal Atina Türkçe
- 63 İctihad Abdullah Cevdet Kahire/Cenevre Türkçe/Fransızca
- 64 İncili ÇavuşKöprülüzade Ressam Galip Paris Türkçe/Romence
- 65 İntibah Ali Riza Muzaffer/Zahrab Ef. Kahire Türkçe/
- 66 İntibah Şekip Bey Paris Türkçe
- 67 İntikam Ali Fahri Cenevre Türkçe
- 68 İslamiyet Hasan Rıza Pire Türkçe
- 69 İstikbal Ali Şefkati Cenevre/Napoli Türkçe
- 70 İstirdat Osmanlı İstirdat Cemiyeti Cenevre Türkçe
- 71 İttifak Yusuf Ali Bey SofyaTürkçe
- 72 İttihad Cemiyet-i Çerakise Kahire Türkçe
- 73 İttihad-ı Osmani - Cenevre Türkçe
- 74 La Jeune Turquie Emir Arslan/Halil Ganem Paris Türkçe
- 75 La Justice Leon Fehim Kahire Fransızca
- 76 Kanun-ı Esasi Rodoslu Salih Cemal Kahire Türkçe
- 77 Kıbrıs Kufizade Asaf Bey Lefkoşa Türkçe

JÖN TÜRK BASINI

78	Kokonoz	Ahmed Tevfik Ef. Lefkoşa	Türkçe
79	Kukumav	Hayreddin Kaptan	Kahire Türkçe
80	Kürdistan	Bedirhanpaşazade Abdurrahman	Cenevre/Kahire/Londra Türkçe/Kürtçe
81	Laklak	Mehmet Fazlı	Kahire Türkçe
82	Lavara	Avram Galanti	Kahire Ladino
83	Liberal Ottoman	Lütfi Bey	Paris Türkçe/Fransızca
84	Mecra-i Efkar	Hocazade Ali Rıza Paşa	Filibe Türkçe
85	Mecra-i Efkar	İsmail Kemal	Filibe/Ruscuk Türkçe/Bulgarca
86	Meşveret	Ahmed Rıza	Cenevre/Paris/Brüksel Türkçe
87	Mechveret	Ahmed Rıza	Paris Fransızca
88	Mecmua-i Kemal	Ali Kemal	Kahire Türkçe
89	Menfada	Jön Türk Sürgünleri	Trablusgarb Türkçe
90	Merhale	Jön Türk Sürgünleri	Trablusgarb Türkçe
91	Meşrutiyet	Abdülhalim Memduh	- Türkçe
92	Metanet	Kudsizade Nuri	Girit/Kandiye Türkçe
93	Mirat-ı Zaman	Ahmed Tevfik	Lefkoşa Türkçe
94	Mizan	Mizancı Murad Bey	Kahire/Cenevre Türkçe
95	Mizan-ı Adalet	Leon Fehim	Kahire Türkçe
96	Moniteur Ottoman	İsmail Kemal/Dr. Lütfi	Paris Fransızca
97	Musavver Deccal	Jön Türk Sürgünleri	Trablusgarb Türkçe
98	Muvazene	Ali Fehmi	Cenevre/Varna/Filibe Türkçe
99	Müdafaa-i Hukuk A	Zeki Bey/Ruşşuk Yaranı Cemiyeti	Ruscuk Türkçe
100	Nasihat	Hayreddin Kaptan	İskenderiye Türkçe
101	Neyyir-i Hakikat	Mahmud Soydan Manastır	Türkçe

JÖN TÜRK BASINI

- 102 Osmanlı Abdullah Cevdet/İshak Sukuti Kahire/Cenevra Türkçe/Fransızca
Londra/Folkestone Arapça/Almanca
İngilizce
- 103 Osmanlı Tarsusizade Münif Kahire Türkçe
- 104 Osmanlı Vatan Kütüphanesi Atina Türkçe
- 105 Pinti - Kahire Türkçe
- 106 Rağbet Filibeli Hafız Ahmed Filibe Türkçe
- 107 Saadet Ahmed Emin Lefkoşa Türkçe
- 108 Sada Ubeydullah Efendi Paris/Filibe Türkçe
- 109 Sada-yı Millet İbrahim Temo/Şefik Kadri Köstence Türkçe/Ulahça
- 110 Sada-yı Millet Leon Fehim Kahire Türkçe
- 111 Sadakat İbrahim Hakkı Manchester Türkçe
- 112 Sadakat - Romanya Türkçe
- 113 Sancak Ahmed Saib Bey Kahire Türkçe
- 114 Sanska Bosna - Saraybosna
- 115 Sebat İskender/A. Zeki Bey Ruscuk Türkçe
- 116 Selamet İsmail Kemal BeyFolkestone/Atina Türkçe/Rumca
Brüksel Arnavutça
- 117 Serbest Bulgaristan Necib Nadir Bey SofyaTürkçe
- 118 Seyf-i Hakikat İhsan Adli/Nuzhet Bey Pire Türkçe
- 119 ŞafakŞafak Cemiyeti Kahire Türkçe
- 120 Şark Ebulmukbil Kemal Bey Bükreş Türkçe
- 121 Şark Yörükoğlu İsmail Bey SofyaTürkçe/Bulgarca
- 122 Şark-ı Musavver Ahmet Kami Bey Kahire Türkçe

JÖN TÜRK BASINI

- 123 Şark ve Garb İbrahim Bey Paris Türkçe
- 124 Şura-yı Osmani Mustafa Nuri/Reşid Rıza Kahire Türkçe/Arapça
- 125 Şura-yı Ümmet A.Rıza/S.Paşazade Sezai Kahire/Paris Türkçe
- 126 Table- Brüksel Türkçe
- 127 Takib-i İstikbal Abdülkerim Hadi Kahire Türkçe
- 128 Tarla Yusuf Ali Turabi Sofya Türkçe
- 129 Teessüf Hilmi Hakkı Paris Türkçe
- 130 Temaşa-ı Efkâr Süleyman Fehmi İslimye Türkçe
- 130 Temaşa-ı Esrar Süleyman Fehmi İslimye Türkçe
- 132 Terakki Prens Sabahaddin Bey Kahire/Paris Türkçe
- 133 Terceme Kenan Palermo Türkçe
- 134 Tokmak Ali Fahri Cenevre Türkçe
- 135 Tuna Tahir Lütfi Ruscuk Türkçe
- 136 La Turquie Contemporain Goergiadis Paris Fransızca
- 137 Türk Fevzi ve Celal Beyler Kahire Türkçe
- 138 Uhuvvet Hacı Mehmed Şevki Ruscuk Türkçe
- 139 Vatan R. Murad Atina Türkçe
- 140 Vatan Dr. Çerkes Kemal Cenevre Türkçe
- 141 Yeni Fikir - İskenderiye Türkçe
- 142 Yeni Zaman Osmanlı Kiraathanesi Lefkoşa Türkçe
- 143 Yıldırım Rafet Bey Pire Türkçe
- 144 Yıldız Tarsusizade Münif Kahire Türkçe
- 145 Le Yıldız Goergiadis Paris Türkçe/Fransızca
- 146 Zaman Tüccarbaşı Hacı Derviş Ef. Lefkoşa Türkçe

JÖN TÜRK BASINI

147	Zuhuri	Kemal Saadettin Mazlum	Kahire	Türkçe
148	Asr-ı Hamidi	İranlı Muhsin	Kahire	Arapça
149	Ez-Zumar	Şahin El-Hazin	İskenderiye	Arapça
150	El-Fevza	İranlı Muhsin	Kahire	Arapça
151	Es-Siham	Corc İshak Bared	Kahire	Arapça
152	Er-Rakib	-	Rio de Jenario	Arapça

1 Kimi yazarlar bu tarihi 1729 olarak gösteriyor. Bkz. Enver Behnan Şapolyo, Türk Gazetecilik Tarihi ve Her Yönü ile Basın, Ankara 1965, s. 25.

2 Avram Galanti, Türkler ve Yahudiler, İstanbul 1947, s. 7; Galanti, bu matbaanın açılışını 1493 olarak göstermektedir. Osmanlı'daki Musevi basını için bkz., Nedim Banbenasta, Türkiye'de Musevi Basını, İstanbul 1990; Selim Kaneti, "La Presse en Ladino Sous La Republique en Turquie". Türkiye'de Yabancı Dilde Basın Sempozyumu Bildirileri, İÜBYYO Yay., No: 2, İstanbul 1985, s. 9-26.

3 Fuad Süreyya Oral, İmparatorluktan Günümüze Türk Basın Tarihi, I. Kitap, İstanbul Tarihsiz, s. 43.

4 İsmail Bakırcan, İstanbul Kadılığı 94 Numaralı Şerhiye Siciline Göre 1807-1808 Senelerinde İstanbul'da Sosyal ve İktisadi Hayat, İstanbul 1991, (Yayınlanmamış Y. Lisans Tezi), s. 268.

5 Jale Baysal, Müteferrika'dan I. Meşrutiyet'e Kadar Osmanlı Türklerinin Bastıkları Kitaplar, İstanbul 1968, s. 232-244.

6 A. Adnan Adıvar, Osmanlı Türklerinde İlim, İstanbul 1982, s. 159.

7 İsmet Bozdağ, Basının Hangi Toplum Gereksinmesi Yanıtı Olduğu Konusu Üstüne Sosyolojik Deneme, (Basılmamış çalışma), tarihsiz, s. 45.

8 Orhan Koloğlu, Takvim-i Vekayi, Türk Basınında 150 Yıl (1831-1981), Ankara, Tarihsiz, s. 12.

9 E. B. Şapolyo, a.g.e., s. 107.

- 10 Yeşim Işıl, Bir Aydınlanma Hareketi Olarak Mecmua-ı Fünun, (Yayınlanmamış Y. Lisans Tezi), İstanbul, 1986 s. 130; Münif Paşa için ayrıca bkz., İsmail Doğan, Tanzimatın İki Ucu, Münif Paşa ve Ali Suavi, İstanbul 1991.
- 11 Yeşim Işıl, a.g.t., s. 161.
- 12 Tasvir-i Efkar, 29 Z 1278/15 Haziran 1278, No. 1.
- 13 N. Berkes, a.g.e., s. 272.
- 14 Nebahat Akgün, Türk Basınında (1860-1876) Yılları Arasında Aile ve Kadın, (İÜSBE Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 1993 s. 38.
- 15 A.g.t.
- 16 Ş. Mardin, İdeoloji, Ankara 1982, s. 130.
- 17 Y. Kemal Beyatlı, Çocukluğum, Gençliğim, Siyasi ve Edebi Hatıralarım, İstanbul 1986 s. 60.
- 18 Mesela Çörçil'in çıkardığı Ceride-yi havadis gazetesi Victor Hügo'nun Sefilleri'ni tercüme edip yayınladı. Bkz. Ş. Mardin, Türk Modernleşmesi, Makaleler: 4, İstanbul 1992, s. 168.
- 19 Şerif Mardin Türkiye'de İktisadi Düşüncenin Gelişmesi (1838-1918), SBF Maliye Enstütüsü Yay., Ankara 1962, s. 53.
- 20 Hıfzı Topuz, 100 Soruda Türk Basın Tarihi, İstanbul 1973, s. 3657.
- 21 Düstür 1. Tertib, c. IV, s. 71.
- 22 İsmail Nakilcioğlu, İkinci Meşrutiyet Öncesinde ve Sonrasında Türk Basını, (İÜBYYO, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1990, s. 33-34.
- 23 Ebussüreyya Sami, Abdulhamid'in Kayguları, İstanbul 1330, s. 92.
- 24 Johanna Strauss, "İstanbul'da Kitap Yayını ve Basımevleri" (Çev. Erol Üyepazarcı), Müteferrika, İstanbul 1993, S. 1 s. 5-18.
- 25 Feridun Kandemir, Jön Türklerin Zindan Hatıraları, İstanbul 1975, s. 56-57.
- 26 M. Nuri İnuğur, Basın ve Yayın Tarihi, İstanbul 1982, s. 266-267.
- 27 Johanna Strauss, a.g.m. s. 14.

JÖN TÜRK BASINI

- 28 Osman Nuri, Abdulhamid-i Sani ve Devr-i Saltanatı (Hayat-ı Hususiye ve Siyasiyesi), C. II, s. 575-576, İstanbul 1327.
- 29 BOA. Y. A. Hus., 352/1255, 26 Z 1313.
- 30 BOA. Y. A. Hus., 352/58, 15 Z 1313.
- 31 BOA, İRADE Hususi, 22/4 Ş 1318.
- 32 “Menafi-i hükümete ait bazı neşriyat hususunda sarf olunmak üzere Paris Sefareti’ne irsali (gönderilmesi) tebliğ kılınmış olan 2000 frankın irsal olup olmadığının arzı”. BOA, İrade Hususi, 11/8 N 1321.
- 33 BOA, İRADE Hususi, 30/11 Ş 1311.
- 34 BOA, İRADE Hususi, 26/13 N 1311.
- 35 BOA, İRADE Hususi 92/19 Z 1311.
- 36 BOA, İRADE Hususi 61/28 C 1313.
- 37 BOA, İRADE Hususi 2/1 B 1313.
- 38 Orhan Koloğlu, II. Abdülhamid’in Basın Karşısındaki Açmazı, TCTA, C. 11, s. 84, İletişim Yay.
- 39 BOA O, İRADE Hususi, 37/24 Za 1317.
- 40 “Evrak-ı muzırranın tütüncü dükkanlarında satılmasının devam edilip, Matbuat İdaresi’nde yevmiye ile 4 müfettişin istihdamına ait irade”; BOA, İrade Hususi, 77/27 C. 1319.
- 41 PRO, FO 195/2085, İstanbul’daki İngiliz Postanesi Müdürü M. Leversham’ın Yazısı.;
- 42 PRO. FO 195/2085, 24 Mart 1900.
- 43 BOA, İrade Hususi, 28/8 B 1322.
- 44 Server İskit, Türkiye’de Matbuat İdareleri ve Politikaları, s. 27, Başvekalet Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü Yayınlarından: 2, İstanbul 1943.
- 45 BOA, İrade Hususi, 15/8 N 1321.
- 46 Ayşe Osmanoğlu, Babam Abdulhamid (Hatıralarım), s. 33, İstanbul 1986.
- 47 “Türkiye Dışı Türk Gazeteciliği” tanımı, Tütengil’e aittir. Bkz. Cavit Orhan Tütengil, Yeni Osmanlılardan Bu Yana İngiltere’de Türk Gazeteciliği: 1867-1967, İstanbul 1969 s. 1.

JÖN TÜRK BASINI

48 Jön Türkler arasında görülen Ubeydullah Efendi'nin Chicago Sergisine katılmak amacıyla kaçtığı Amerika'da 1893'te çıkardığı Chicago Sergisi gazetesidir. Bunu tabii, direkt Jön Türk yayını saymamız zor görünse bile, naşirinin Jön Türk olması sebebiyle bu yayınlar içine katabiliriz. bkz. A. Turan Alkan, Ubeydullah Efendi'nin Amerika Hatıraları, İstanbul 1989, s. 14.

49 El-Basira'nın muzır sayılması ve ödeneğinin kesilmesi için bkz. BOA, İrade Hususi 28/62 C 1313.

50 Dündar Akünal "Jön Türk Gazeteleri" TCTA, C. 3-İstanbul 1985, s. 850-856.

51 M. Şükrü Hanioglu, "Jön Türk Basını" TCTA, C. 3, İstanbul 1985 s. 844-856.

52 Paul Fesch, a.g.e. s. 333; Ayr. Bkz. Avram Galanti, "Abdulhamid-i Sani zamanında Türkiye haricinde intişar eden gazeteler" Küçük Türk Tetebbular, İstanbul 1925, s. 131-132; Selim Nüzhet Gerçek, " Jön Türk Gazeteleri" Akşam Gazetesi, 19 Mart 1941.

53 M. Ş. Hanioglu, a.g.m., TCTA.

54 BOA, Y. A. Hus., 486/52, 10 Z 1323.

55 A. D. Jeltyakov, Türkiye'nin Sosyo-Politik Hayatında Basın (1729-1980). Ankara 1979, s. 128.

56 E. Yavuz, "Jön Türk Basını", İletişim, 1981/2, Ankara, s. 197-218.

57 İstanbul'da Sultan Hamid'i destekleyen La Turquie gazetesinin başyazarı Eugene Rapoyor'dur. Bu zat gazeteyi çıkarırken 150 altın ödenek alıyordu. Masrafların yüksekliği yüzünden gazetenin kapatılması üzerine tehdit amacıyla gazete çıkarma hevesindeydi.

58 BOA, İrade Hususi, 1311 R 26/108.

59 BOA. HR. SYS, 230/92, 14 Eylül 1889, "La Turquie Officielle adlı melun kitabın Paris'te basıldığı ve basan Carlier'nin birkaç aydan beri vefat ettiği ve matbaasının bulunmadığına dair Brüksel Sefareti'nin yazısı".

60 Akünal anılan makalesinde Galanti'den bahisle Ez-Zumar ve El-Fevza gazetelerini alırken bu gazete isimlerini, yazısına yalnız aktarmıştır. Akünal makalesinde Ez-Zumar'ın El-Zaman, El-Fevza'nında El-Fevzi şeklinde yanlış kullanımlarını tercih etmiştir. Daha geniş bilgi için bkz. Dündar Akünal, a.g.m. TCTA.

61 A. Bedevi Kuran, Harbiye Mektebinde Hürriyet Mücadelesi, İstanbul, Tarihsiz, s. 48.